

Három német kiállítás a reformációról

Stralsund – Rostock – Berlin

A 21. században a történeti évfordulók önálló tudományszervező tényezővé váltak. Ez a jelenség szorosan összefügg a hagyományos történelmi tudat 20. századi eltűnésével és a helyébe lépő, irányított emlékezetpolitikai kívánalmaknak megfelelő történelmi ismeretek terjesztésének igényével. A tudomány számára az évfordulók fontos anyagi forrást jelentenek: központi támogatásból lehet konferenciákat szervezni, tanulmányköteteket, monográfiákat közreadni. A kiadók is szívesen vállalják az évfordulóhoz kapcsolódó művek megjelentetését, mivel ilyenkor általában megnő az évfordulós eseményekhez kapcsolódó művek iránti kereslet.

Mindez a reformáció ötszázadik évfordulóján tökéletesen megfigyelhető. A száz évvel korábbi megemlékezéseket nem is érdemes összevetni a mostanival. (A történelmi emlékezet és a historiográfia kutatói ennek ellenére természetesen nem mulasztották el, hogy a 2017-es esztendő kínálta lehetőségekkel éljenek, és az 1917-es, vagy éppen az 1817-es megemlékezésekről értekezzenek.) Az emlékezetpolitikai elvárások és az államilag ellenőrzött tömegtájékoztatás már akkor sem hiányoztak, de a véres háborúba süllyedt társadalmaknak és a hadviselő felek nemzeti szembenállását mindenek fölé emelő propagandájának ennél fontosabb problémái is akadtak, ráadásul a háborús nyomorúság a tudományt sem kerülte el.

A reformáció német földön született meg. A Szent Római Birodalom politikai, társadalmi és kulturális világa nélkül értelmezhetetlenek az eseményei, így aztán Németország természetesen nagy figyelmet szentelt az évfordulónak. Tíz évvel a jubileum előtt kezdtek el a megemlékezések állami szervezését. A szövetségi és a tartományi kormányok különböző mértékű pénzalapokat hoztak létre finanszírozására. Az ötszáz éves jubileum során megjelentetett tudományos, tudományos ismeretterjesztő könyvek és a százával írt rövidebb értekezések áttekintése majd a német történettudomány feladata lesz. Az összes protestáns ország ilyen jellegű tevékenységének számbavétele már csak a nyelvi sokszínűség miatt is reménytelen vállalkozás lenne. Még kilátástalanabb, ha valaki a tudományos műveknél jóval szélesebb közönséghez eljutó, a reformációval foglalkozó kiállításokat venné sorra. Itt most három kiállítást mutatunk be, két tengerparti Hanza-városét, Stralsundét és Rostockét, vala-

* A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., tringli.istvan@btk.mta.hu). A tanulmány megjelenését Az 1515-ös fejedelmi találkozó forrásai és története című, K 105916. számú OTKA projekt támogatta.

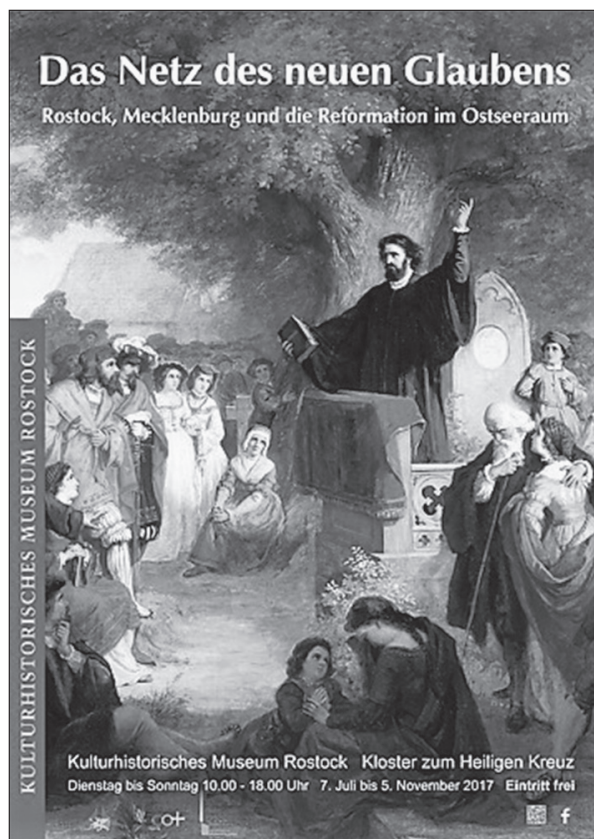
mint a fővárosban rendezett egyik országos kiállítását. Mindhárom kiállítóhely evangélikus tartományban található. Reformációval foglalkozó rendezvényeket azonban a katolikus tartományok is szerveztek, kiállításokat ott is rendeztek.

A reformációról, főleg annak kezdeteiről kiállítást rendezni nagyon nehéz feladat, és ha a forgatókönyv írója túlságosan ragaszkodik a témához, nem sok sikert ér el. A doktorok teológiai vitái, akárcsak szentbeszédek, már ötszáz éve elszálltak. Hiába nyomtatták ki őket többé-kevésbé hűen, a kiállítások megtekintőit aligha hozzák lázba a címoldalaknál kinyitott aprónyomatványok. Így aztán a kiállítások rendezőinek a reformáció korának tárgyi világát kellett szemlére tenniük ahhoz, hogy a látogatóknak maradandó élményt nyújtsanak. E tárgyak azonban túlnyomórészt nem 1517-ben vagy a helyi egyházi reform éveiben keletkeztek, hanem korábban vagy később. A későbbi tárgyak, képek esetében számolni kell az emlékezet torzító hatásával, ami a szakemberek számára természetes ugyan, de a látogatók figyelmét erre felhívni nem egyszerű dolog.

Az egykor Pomerániához tartozó Stralsund kiállítása a kisebbek közé tartozik. A gazdag kultúrtörténeti gyűjteménnyel rendelkező városi múzeum állandó kiállításához csatlakozó egyik folyosót rendezték be e célra. A kiállítás – akárcsak a másik kettő – időszaki: április 29-én nyílt meg, és december 31-én zár be. Címéül Luthernek az *Asztali beszélgetésekben* elhangzott egyik mondatát választották: *A hősök nincsenek egyedül.* A mottó talán fellengzősen hangzik annak, aki nem ismeri eredetét, de Stralsundban van létjogosultsága. A kiállítás ugyanis nem Luthert, hanem azokat a személyeket mutatja be, akik a város egyházainak reformját véghezvitték, igaz, Luther szellemében. A heroizáló szándék egyébként távol állt a kiállítás rendezőitől. A rendezvénynek helyt adó épület, a domonkosok egykori Szent Katalin-kolostora és a hozzá tartozó templom fontos szerepet játszott a reformáció helyi eseményeiben. A Lutherrel szimpatizáló premontrei szerzetes, Christian Ketelhot 1523-ban itt keveredett a kor szokásai szerint kemény szóváltásba a kolostor perjelével. Két évvel később, 1525. nagyhét hétfőjén a domonkos templomot is feldúlta a város egyszerű népe. Stralsundban került sor az egyik legkorábbi tumultuózus képrombolásra:

1. kép. A rostocki kiállítás egyik terme

2. kép.
Bernhard Reinhold: *Slüter prédikációja*
(1858) című képének részlete
a kiállítás plakátján

kiszórták a templomból a szentképeket és az ereklyetartókat, az értékesebb tárgyakat pedig elrabolták. Pomerániában ez a város alakította át egyházait elsőként a reformáció szellemében. A domonkos kolostor épülete ezután hosszú ideig iskolaként és árvaházként szolgálta a várost.

A kiállítás közel kétszáz tárgyához a városi gyűjtemények, jórészt a múzeum anyagait használták fel. Luther és Melanchthon egy-egy művét is bemutatták, a tárgyak jelentős része azonban vagy a reformáció előtti korból származik, például a városi kolostorok megmaradt anyagából, vagy az evangélikus kultusz évtizedekkel később készült emlékeiből. Látható itt például egy díszesen kivitelezett, 1506-ból származó búcsúengedély és egy-egy Luthert, valamint János Frigyes szász herceget ábrázoló kályhacsempe, melyeket Cranach metszetei alapján készítettek. Az utolsó tárgyak a reformáció ünnepének modern kori megjelenítését illusztrálták.

A rostocki kiállítást is a városi múzeumban rendezték. Ez július 7. és november 5. között áll nyitva. Címe: *Az új hit hálózata. Rostock, Mecklenburg és a baltikumi reformáció.* A hálózat szó tartalma arra utal, hogy a reformációnak több helyi központja alakult ki, és ezek közé tartozott Rostock is. Az itteni reformátorok nemcsak a város, hanem a német észak és más balti-tengeri országok egyházának átalakításában is részt vettek. A kiállítóhely itt is igen szorosan kötődik a reformáció helyi törté-

3. kép.
Ifjabb Lucas Cranach Luther-képe,
1546 (részlet)

netéhez. A ciszterci apácák számára alapított egykori Szent Kereszt-kolostor és templom épülete évtizedek óta kultúrtörténeti múzeumként funkcionál. Ennek falai között helyezték el a kiállítást, a stralsundihoz hasonlóan itt is az állandó kiállítás mellett. A 16. század második felében a város és a tartomány már jó ideje az evangélikus egyház berendezkedését követte, de az apácák ragaszkodtak régi hitükhöz, vagy inkább megszokott életvitelükhöz. Az evangélikus polgárságnak és a nemességnek azonban éppúgy gondoskodnia kellett a reformált egyház szokásai között felnevelt, de férjhez nem adott lányaik életéről, mint elődeiknek. Egy tartományúri rendelettel 1584-ben a kolostort női társközösséggé szervezték, a falak között élő nők élete azonban nem sokat változott, gyakorlatilag kolostori életet éltek, csak ettől kezdve az evangélikus hitvallás szellemében. A közösség egészen a 20. századig fennmaradt.

A kiállítás több kiállítótermet is magában foglal. A tárgyak túlnyomó része itt is helyi anyagból származik. A nagyobb léptéknek egyszerű oka van: itt nem egyszerűen egy város, hanem egész Mecklenburg reformációját mutatták be. Az első tárgyak azt az előzményt tették láthatóvá a közönség számára, ahonnan a reformáció kisarjadt: a késő középkor intenzív vallásosságának a helyi emlékeit (1. kép). A mecklenburgi reformációban Rostock játszott az úttörő szerepet, ami Pomerániában Stralsundnak jutott. A felnémet nyelven énekeskönyvet és katekizmust író Joachim Slüter munkái, különösképpen az énekeskönyve, északon mindenütt elterjedtek, még a Birodalom határain túl is használták őket. A mecklenburgi reformáció inkább a reformáció dán és svéd modelljéhez hasonlított: fejedelmi, helyesebben fejedelmi és rendi kezdeményezésre csatlakozott az ország az új felekezethez. A kiállítás részletesen mutatja be e folyamatot is. A reformáció későbbi kultuszának emlékeit részben külön, a kiállítás végén, részben az egyes eseményeknél helyezték el. Látható például

annak a mecklenburgi gyűlésnek a 19. századi historizáló képe, ahol a rendek szembeszálltak az interim intézkedéseivel, és a prédikáló Slüterről hasonló stílusban készült mű is (2. kép). A kultusz azonban jóval korábban kezdődött. Slüter életének erősen idealizált történetét már a 16. század végén megírták.

Slüter esete az utókorral nem volt egyedi. A reformáció korán megörökítette saját emlékezetét. A folyamat már a 16. században elkezdődött. Az e szellemben készült tárgyakat egy külön kiállítás mutatta be a berlini Nikolaikirchében. A rendezők találó és provokatív címet adtak neki: *A Szent Luther*. Mecklenburg tartomány nem csak Rostockban emlékezett meg a reformáció évről. A güstrowi kastélyban, a dinasztikus osztozkodásoknak köszönhetően sokáig kettéosztott tartomány egyik székhelyén egy kamarakiállítást rendeztek a két Cranach 13 festményéből *Cranach Lutherje* címmel (3. kép).

A végére hagytuk a berlini kiállítás bemutatását. Ez a rendezvény a három nagy nemzeti kiállítás egyike. E három bemutató *A reformáció teljes ereje* közös nevet kapta. Közülük kettőt Luther életének fontos helyszínein, Wartburgban és Wittenbergben rendeztek meg. Az első címe *Luther és a németek*, a másodiké *Luther! 95 kincs – 95 személy*, a berlinié pedig *A Luther-hatás. Ötszáz év protestantizmusa a világban*. Ez utóbbit április 12. és november 5. között tekinthetik meg a látogatók. A kiállítást a nagy ideiglenes kiállítások szokásos helyszínén, a Walter Gropius épületben rendezték be, kivitelezésével a berlini Német Történeti Múzeumot bízták meg. Több mint hét és félszáz tárgyat állítottak ki, híres és különleges értékes darabokat éppúgy, mint egészen közönséges tárgyakat.

A Gropius Bau földszintjét elfoglaló kiállítást öt részre tagolták. Az első a reformációt mint történeti eseményt mutatja be. A hangsúlyt már e részben is a hatásra helyezték. Az első tárgyak a 16. század reformációi, a lutheri, a kálvini, az újrakeresztelő és a katolikus egyházi reformmozgalmak tárgyaiból adtak ízelítőt. Ezután következett annak ábrázolása, hogy a reformált egyház hogyan terjesztette hitvallását Európa nem keresztény lakói, a zsidók és a muszlimok közt. Az első próbálkozás sikertelen volt, a második erejéből is csak néhány fiatal oszmán fogoly megkeresztelésére futotta. A templomi tér, a férfiak és a nők viszonya, a nyelv és az oktatás változásainak bemutatása folytatta a sort. Ezután következett négy különlegesnek tekintett helyszín tárgyainak és képeinek kiállítása: Svédországé, Tanzániáé, az Egyesült Államoké és Koreáé. Az ette őket közössé, hogy a reformáció lutheri válfaja mindegyikükben megjelent, néha pedig további hatást fejtett ki.

A svéd reformáció bemutatása azért kapott a kiállításban helyet, mivel a svéd monarchia a 17. században hatalmas katonai erejével a reformált egyházak védelmezőjeként, sőt, ha kellett, terjesztőjeként lépett fel. Svédországon belül az evangélikus egyházra várt az a feladat, hogy keresztény hitre térítse a nyugati keresztény országok egyik utolsó pogány lakóit, a nomád lappokat. Lapp nyelvű katekizmust éppúgy láthattak itt a látogatók, mint egy 17. századi festményt, amelyen egyszerre jelenítették meg a pogány szokásokat és a megtértek új, keresztény életét (4. kép). E sorok írójának a kiállítás svéd részében némi kétségei támadtak afelől, hogy a kiállítás rendezői hitelesen ábrázolták-e a kora újkori Svédországot. Hogy a

4. kép. Ezek a Lappföld szokásai című kép, 1668

harmincéves háború sanyarúságai nyomán keletkezett nemzeti elfogultság köszön-e vissza ezekben a termekben, vagy valami más, azt nehéz eldönteni. A reformációnak nem volt egyetlen „arany útja”, minden országban más és más módon valósult meg, miként az országok is különböztek egymástól. Aki a kiállítás svéd részét végignézte, egy rideg és intoleráns katonaállam, egy afféle északi Spárta képeit vitte haza emlékül. Brandenburg, a későbbi Poroszország fővárosában mindenesetre pikánsnak tetszett ez a beállítás.

Az egykori Német Kelet-Afrika, a mai Tanzánia területén folytatott evangélikus misszió eredményeként létrejött, a függetlenség elnyerése után Nyerere elnök szocializmusát is támogató evangélikus egyház világát többnyire képek és filmek jelenítik meg. Az Egyesült Államok protestáns egyházainak élete, a 19. századi vallási fellendülés az európai ember számára csak tudott, de nehezen érthető jelenség. A kiállítás e részlege egyrészt az amerikai egyházak európai gyökereit mutatja be, másrészt az újhazában kibontakozó életüket. A *Luther-hatás* igazi csemegéje azonban a koreai részleg volt. Az evangélikus hittérítők a 19. században jelentek meg a Koreai-félszigeten, ez volt az egyetlen kelet-ázsiai ország, ahol az evangélikusok jelentős missziós sikereket értek el. Sokatmondó adat, hogy míg az evangélikus németek húsz százaléka sem jár rendszeresen templomba, addig koreai hitsorsosaik

5. kép. Angyali üdvözlés Kím Ki-csang képén

több mint nyolcvan százaléka látogatja folyamatosan az istentiszteleteket. Európai szemnek különleges látványt nyújtott egy koreai festő harminc képből álló, a múlt század ötvenes éveiben készült, Krisztus életét ábrázoló sorozata, ahol az újtestamentumi jeleneteket hagyományos ruhába öltözött koreaiak jelenítették meg (5. kép).

A városi reformáció bemutatásától az ágostai hitvallás világméretű elterjedéséig tart a három kiállítás spektruma. Ha számszerűen akarnánk összehasonlítani őket, úgy járnánk, mint ha fácántojást tennénk strucctojás mellé. Egyik kiállítás sem áll hosszú ideig, legkésőbb a reformáció emlékévének végeztével lebontják őket. A stralsundi nyolc, a berlini hat és fél, a rostocki négy hónapig fogadja a látogatókat, de Németországban még ez utóbbinál rövidebb reformációkiállításokat is rendeznek. A rostocki kiállításnak készült katalógusa, akárcsak a berlininek, ez utóbbit angolul is kiadták, sőt az egész kiállítás installációja kétnyelvű. A berlini kiállításhoz ezenkívül készült egy képes és egy minden látogató számára ingyen hozzáférhető, egyszerű kivitelezésű kísérfüzet is. Mindhárom kiállítás tárgyi anyaga több évtized, szinte az egész 16. század – a berlini esetében a dolog természetéből fakadóan az elmúlt fél évezred – emlékeit mutatja be. A későbbi emlékezet és a korabeli események tárgyai közt szigorú különbséget próbáltak tenni. A felekezeti elfo-

gultságnak semmi nyoma sem volt. Mi több, mindhárom kiállítás ízelítőt adott a reformáció előtti vallásos életből, a berlini még a katolikus reformból is. A reformáció előtti évtizedek vallásosságát a reformáció alapjaként ábrázolták.

Magyarország a berlini kiállítás egyik, a reformáció kora újkori elterjedését ábrázoló térképén bukkant csupán fel. A térkép e része rossz rajzolatú volt, de a Birodalom Magyarországgal határos délkeleti tartományainál is akadt hiba.

ISTVÁN TRINGLI

THREE GERMAN EXHIBITIONS ON THE REFORMATION

STRALSUND – ROSTOCK – BERLIN

The author examines three among the exhibitions that have been organised in Germany on the occasion of the 500th anniversary of the Reformation. That of Berlin is one of three great national events, while the exhibition of Stralsund focuses on the Reformation in that Pomeranian city, and that of Rostock on Reformation in the province of Mecklenburg. All three exhibitions put the emphasis on the beginnings of the Reformation.